

**НАМАНГАН МУҲАНДИСЛИК-ТЕХНОЛОГИЯ
ИНСТИТУТИ
ИЛМИЙ-ТЕХНИКА ЖУРНАЛИ**

**НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ
НАМАНГАНСКОГО ИНЖЕНЕРНО-
ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО
ИНСТИТУТА**

**SCIENTIFIC AND TECHNICAL JOURNAL
OF NAMANGAN ENGINEERING INSTITUTE
OF TECHNOLOGY**

ИЛМ – ФАН САМАРА КЕЛТИРАДИ

**1
2016**

Тупроққа экишдан олдин ишлов берувчи машиналар иш органларининг минимал энергия сарфини таъминловчи ўлчамларини аниқлаш Р.Абдирахмонов, Ш.Саримсақова, Г.Мамадалиева, И.Эркинов Х.Абдухалилов.....	68
Шоли экиладиган чекларга ишлов берувчи барабаннинг мақбул ўлчамларини асослаш А.Дадаходжаев, Х.Тагаев, И.Эркинов, Г.Мамадалиева.....	71
Топинамбур ўсимлигини қайта ишлашнинг комплекс усулини тадқиқ қилиш Д.Шеркузиев, Ж.Хабибуллаев, О.Нуридинов.....	77

КИМЁ - МАТБАА САНОАТИ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Рутипол субстанциясининг қаттиқ фазали технологияси Ш.Абдуллаев, Ф.Хошимов, С.Собиров.....	85
Таркибида кальций бўлган ва фосфатларнинг сувда эрийдиган шакли камайтирилган ўғитлар олиш И. Шамшидинов, Г.Ғанибоева, Б.Мамуров.....	91
Пахта мойи таркибидаги эркин ёғ кислоталарини ректификациялаш жараёнини таҳлили Д.Азизов, А.Хамдамов.....	97
Изучение процесса получения NPCA удобрений путем разделения твердой фазы из нитрокальцийфосфатной пульпы У.Азизова, Д.Шеркузиев.....	101
Маҳаллий каолин асосида олинган сорбентнинг ўсимлик мойини оқлашда қўланилиши С.Собиров, О.Эргашев, Ф.Хошимов	106

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР

Суғурта компаниялари молиявий барқарорлиги – иқтисодиётни модернизациялаш муҳим омили Ш.Саидбаев, Ш.Мамаджанов	110
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада ривожлантириш масалалари Ғ.Мадияров, О.Казаков, Л.Убайдуллаев.....	113
Наманган вилоятида экотуризмни ривожлантириш истиқболлари Ҳ.Ёқубжонова.....	120

Чакана савдо жараёнларини амалга оширишда мерчендайзинг тамойилларидан фойдаланиш йўллари Т.Махмудов,.....	123
Ўзбекистонда фаолият юритаётган чет эл фуқароларининг меҳнат фаолиятиини тартибга солиш М.Шоқаламов.....	127
Устав фондида давлат улуши мавжуд бўлган акциядорлик жамиятларини бошқариш самарадорлигини ошириш йўллари М.Усмонов.....	132
Ўзбекистон ва хорижий давлатларда давлат хизматчиларига давлат кафолатларини таъминлашнинг ҳуқуқий асослари ва молиялаштириш манбаалари И.Исмаилов.....	140
Ўзбекистон тоғ ва тоғолди ҳудудларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришнинг долзарб масалалари О.Казаков, Ғ.Мадияров, Л.Убайдуллаев.....	147
Иқтисодиётни диверсификациялаш шароитида фермер хўжаликларининг истиқболли йўналишлари. Т.Маманазаров, И.Фозилжонов,Ш.Одилов.....	152
Қўқон хонлиги даврида Наманган шаҳри инфраструктураси А.Нурматов.....	158
Таълим соҳасидаги ютуқлар ва вазифалар Х.Мирзахолов, Н.Фарходжонова.....	163
Атроф-муҳитни муҳофаза қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари. инсонларда экологик маданиятни янада юксалтириш усуллари. Х.Комолов, Ш.Одилов, И.Фозилжонов.....	166
Moodle платформасида задание элементи билан ишлаш Ф.Анарбаева, Ф.Муллажонова.....	171
Технологик жараёнларни визуаллаштириш Ш.Джураев, А.Аманов.....	175
Духовное воспитание молодёжи Н.Фарходжонова, Х.Ўринбоев.....	179

ЎЗБЕКИСТОН ТОҒ ВА ТОҒОЛДИ ХУДУДЛАРИДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИ ЕТИШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

О.Казаков, Ғ.Мадияров, Л.Убайдуллаев.

Наманган муҳандислик-технология институти

Бугунги даврда инсонлар истеъмоли учун зарур ҳисобланган озиқ-овқат турлари ва улар миқдорини орттириши муҳим масалалардан бири ҳисобланади. Мақолада тоғ ва тоғолди худудларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириши масалалари кўтарилган ва таклифлар ишлаб чиқилган.

В настоящий период одной из важных задач считается увеличение потребления людьми необходимых видов продовольственной продукции и их объёмов. В статье подняты вопросы выращивания сельскохозяйственной продукции в горных и предгорных территориях и разработаны предложения по ним.

At this time one of the major problems is the increase of consumption by people the right kinds of food products and their volumes. The article raised issues of growing agricultural production in mountain and foothill areas and proposals for them.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози барча соҳалар ва тармоқларни қамраб олаётган бугунги даврда жаҳон мамлакатларида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришни орттириш орқали инқироз таъсирини пасайтиришга эришиш муҳим йўналишлардан бири бўлиб қолмоқда. Инсонлар истеъмоли учун зарур ҳисобланган озиқ-овқат турлари ва улар миқдорини орттириш орқали ортиб бораётган эҳтиёжларни тўлароқ қондиришга эришиш мумкин. Бунга эришиш учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришнинг анъанавий усуллари билан бир қаторда ноанъанавий усуллар ва йўналишларни ҳам қидириб топиш ва улардан самарали фойдаланиш лозим. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини орттириш турли йўллар билан амалга оширилиши мумкин. Ноанъанавий ҳисобланган ва ҳозирги вақтда етарли даражада эътибор қаратилмаётган тоғолди ва чўл худудларидан қишлоқ

хўжалиги маҳсулотлари етиштириб олиш масаласи бугунги кунда жуда долзарб масалалардан ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти мустақиллик йиллари жадал суръатларда ривожланиб бормоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримовнинг мамлакатимизни 2015 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2016 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузасида «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози ҳамон давом этаётганига қарамасдан, ҳисобот йилида ялпи ички маҳсулот 8 фоиз, саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 8 фоиз, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари қарийб 7 фоиз, қурилиш-монтаж ишлари ҳажми салкам 18 фоизга ошганлиги.» таъкидлаб ўтилди. Бу каби ривожланиш суръатлари мамлакатнинг барча ҳудудларида ҳам амалга кузатилмоқда. Шу жумладан Наманган вилоятида ҳам юқори суръатдаги ривожланиш ҳолатлари кузатилди. Вилоятда 544790 тонна дон маҳсулотлари етиштирилган бўлиб, ўтган 2013 йилга нисбатан 5,5 фоиз ўсишга эришилган бўлса, картошка етиштириш 9,5 фоизга, сабзавот 8,4 фоизга, полиз маҳсулотлари 7,4 фоизга, мева 11,8 фоизга узум 15,8 фоизга ортди.

1-жадвал

2013-2014 йилларда Наманган вилоятида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми

	Барча тоифадаги хўжаликларда		
	2013 й	2014 й	%
Жами дон	516385	544790	105,5
Картошка	207279	226992	109,5
Сабзавот	574564	622547	108,4
Полиз	63451	68138	107,4
Мева	182026	203503	111,8
Узум	98606	114216	115,8

Изоҳ: Жадвал Наманган вилоят Давлат статистика бошқармаси маълумотлари асосида тайёрланди.

Вилоят меҳнат тақсимоотида, қишлоқ хўжалик маҳсулотларини етиштиришда, ер ресурсларидан унумли фойдаланиш катта аҳамиятга эга.

Вилоятнинг умумий майдони 7,44 минг кв.км ни ташкил этиб, шундан 282780 га суғориладиган ерлар ҳисобланади. Суғориладиган ерлар билан бир қаторда, суғоришнинг имкони бўлмаган ҳудудлардан ҳам самарали фойдаланиш орқали қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришнинг ҳажмини орттиришга эришиш мумкин. Биз томонимиздан олиб борилган тадқиқотлар асосан вилоятнинг тоғ ва тоғолди ҳудудларини ўрганишга ва уларда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришга йўналтирилгандир.

Наманган вилояти қишлоқ хўжалиги ходимлари ҳам ўтган йилларда бир қатор муваффақиятларни қўлга киритдилар. Вилоятда 2014 йилда 230,0 минг тонна пахта ҳосили етиштирилиб, ҳосилдорлик даражаси 28,7 центнерни ташкил қилди. Шунингдек, 476,0 минг тонна ғалла етиштирилиб, шундан, 217,8 минг тоннаси давлат хирмонларига шартнома асосида қабул қилинди. Вилоятда 15,2 минг гектар суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолати яхшиланди. Бу жами экин экиладиган майдонларнинг қарийб 5,4 фоизини ташкил этади. Мелиорация тадбирлари амалга оширилган экин майдонларида пахта ҳосилдорлиги гектарига ўртача 2-3 центнер, бошоқли дон экинлари бўйича эса 3-4 центнерга ошди.

Агар, чўл, тоғ ва тоғолди ҳудудларидаги ерлардан фойдаланишни йўлга қўйилса, вилоят қишлоқ хўжалигидаги ижобий ютуқлар бундан ҳам яхшироқ бўлар эди. Бунинг учун бундай ҳудудларни ўрганиш, таҳлил қилиш лозим. Мамлакатимизнинг тоғолди ва чўл ҳудудларида асосан жийда, бодом, ёнғоқ, қайрағоч, чилон, саксовул ва шу сингари кўчатларни экиш ва парваришлаб, улардан аҳолининг саломатлигини мустаҳкамлашга ҳисса қўшадиган маҳсулотлар ишлаб чиқаришга эришиш мумкин. Бу маҳсулотларнинг таркибида аҳоли саломатлиги учун жуда зарур бўлган кўплаб моддалар мавжудлигини тиббий адабиётлардан яхши биламиз. Биргина жийда мевасидан ўпка шамоллаши, юқори нафас органларининг шамоллаши, яллиғланиши, ошқозон-ичак касалликлари, онкологик касалликлар, бел ва оёқ оғриқлари, ошқозон яраси ва бошқа касалликларни даволашда фойдаланиб келингани

илмий адабиётлардан маълум. Биоқўшимча сифатида қўшилган жийда ундан тайёрланган озиқ-овқат маҳсулотларининг таркиби таҳлил қилинганда, маҳсулотлар: қандли моддалар, оксиллар, витаминлар, липидлар, органик кислоталар, ва бошқа биологик фаол бирикмалар билан бойигани аниқланди.

Тоғолди ва чўл худудларига экилиши мумкин бўлган жийда, ёнғоқ, писта ва бошқа маҳсулотлар қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш хажмининг ортишига катта хисса қўшиши билан биргаликда, мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотининг ортишига, унда қишлоқ хўжалигининг таъсирини юксалтиришга ҳамда мамлакатимиз аҳолисининг саломатлигини мустаҳкамлашга олиб келади.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ишларда қишлоқ хўжалигининг ҳам ўзига хос хиссаси бор. Бу соҳа мамлакатимиз аҳолисининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган ва муттасил равишда ортиб бораётган эҳтиёжларини қондириш вазифасини бажармоқда. 2015 йил ва ундан кейини йилларда мамлакатимиз иқтисодиёти олдига қўйилаётган масалалар ичида қишлоқ хўжалигини янада ривожлантириш масаласи ҳам бор бўлиб, бу масаланинг ечими аҳоли эҳтиёжларини янада тўлароқ қондиришда катта туртки беради. Қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг икки йўли – қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари экиладиган экин майдонларини кенгайтириш ҳамда мавжуд ерлардан самаралироқ фойдаланиш биргаликда олиб борилмоқда. Иқтисодий нуқтаи назардан олганда қишлоқ хўжалигида суғориладиган ерлар чекланганлиги сабабли ва сув ресурслари билан таъминлашдаги қийинчиликлар сабабли қишлоқ хўжалигини ривожлантиришнинг иккинчи йўли самаралироқ эканлиги маълум.

Тоғ, тоғолди ва чўл худудларида бугунги кунда бирон-бир қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштирилмаяпти. Етиштирилаётган бўлса ҳам жуда оз миқдорда етиштириляпти. Бунинг асосий сабаби – у ерларда тупроқнинг таркибини номутаносиблиги ва суғоришни йўлга қўйишдаги қийинчиликлардир. Шундай ерларнинг ҳолатини ўрганиш ва уларда қишлоқ

хўжалиги маҳсулотларини етиштиришни йўлга қўйиш орқали мамлакат ялпи ички маҳсулотининг ортишига қўшиладиган хиссани орттиришга эришиш мумкин. Бунинг учун авваламбор, мамлакатимиздаги тоғ ва тоғолди худудларини ўрганиш, улардаги тупроқнинг хусусиятларини ўрганиш, таркибига мос равишда экилиши мумкин бўлган қишлоқ хўжалик экинларини аниқлаш талаб қилинади. Бундай ерларда боғларни ташкил қилиш бошланишида бир оз қийин бўлади. Экилган кўчатлар ва бошқа экинларни аввалига парваришlash талаб қилинади. Аста-секин бу кўчатлар ва экинлар ўша худудларнинг иқлимига ва тупроқ шароитига мослашиб қолади ва ўсишини давом эттириши ҳамда ҳосил бериши мумкин.

Мамлакатимизнинг тоғ ва тоғолди худудларининг умумий ҳолатини ўрганиш асосида уларда экилиши мумкин бўлган экинлар ва кўчатларни аниқлаш лозим. Бу ишлар аҳолининг ортиб бораётган эҳтиёжларини тўлароқ қондиришга ва иқтисодий самара олинишига сабаб бўлади. Қуйидаги мисолда тоғ ва тоғолди худудларига ёнғоқ экиш орқали қандай самара олиш мумкинлиги аниқланади.

Бир туп ёнғоқ дарахти 150 килограммдан 300 килограммгача ҳосил бериши мумкин. 1 гектар ерга экилган ёнғоқ кўчатлари сони 200 тани ташкил этганда, улардан олинадиган ҳосил (агар ҳар бир туп ёнғоқ 150 кг. ҳосил берганида) $150 \times 200 = 30000$ кг. ни ташкил этади. Агар ёнғоқнинг бир килограммини 5000 сўмдан топширилса $30000 \times 5000 = 150000000 = 150.000$ минг сўмлик ёнғоқ мевасини тайёрлашимиз мумкин.

Тоғолди худудларига экиладиган ҳар бир хил дарахт учун ўзига хос бўлган минерал ва маҳаллий ўғитлардан солиб турилади. Ҳосилга кирган ёнғоқзорга ҳар икки йилда бир марта гектарига 40 тонна гўнг, ҳар йили 120 кг азот, 90 кг. фосфор ва 40 кг калий ҳисобидан минерал ўғит солиб турилади. $90+120+40 = 250$ кг. Минерал ўғитнинг ҳар бир килограммининг ўртача нархи 800 сўмдан бўлишини ҳисобга олсак $250 \times 800 = 200000$ сўм. Бунга бир гектар ерга экилган ёнғоқ дарахтини ва унга сарфланган меҳнат харажатларини қўшсак $20 \times 5000 =$